

ОГЛЯДИ Й РЕЦЕНЗІЇ

В'ячеслав ЦИБА Ніцше в українському контексті

Лютий, Тарас. *Ніцше. Самоперевершення*. Київ: Темпора, 2016.

*В'ячеслав Циба – кандидат філософських наук,
викладач катедри філософії та релігієзнавства
Національного Університету «Кієво-Могилянська академія».*

Навесні цього року український книжковий і академічний світ збагатилися новим виданням. Ідеться про нову працю доктора філософських наук Тараса Лютого. Такого масштабного дослідження філософської постаті Фрідріха Ніцше та феномену ніцшеанства вітчизняний науковий простір ще не бачив. Ба більше: навряд чи очікував. Тарас Лютий відомий не лише як філософ, культуролог і професор Могилянки, а й цікавий публіцист та поет. Згадана книжка є вже третьою монографією пана Лютого і, вочевидь, демонструє властиве йому неухильне прагнення до всебічного занурення у вибрану тематику.

Що являє собою новий текст цього філософа? У чому полягає його бачення впливу Ніцше та його творчого спадку? Передусім зазначу, що грубезний том, який читач візьме до рук, дивує легкістю написання. Вишукана мова і вправний стиль, докладний і зрозумілий виклад, які не дадуть занудьгувати навіть зятим любителям простішого читива, – це перевага книжки про того, чиї думки зазвичай вважають нездоланими для осягнення. Зрештою, навіть якщо читач і не дуже обізнаний з дискурсивними дилемами Ніцшевої думки, рішучість, з якою Автор береться до справи, безумовно, допоможе йому пройти непростий шлях занурення в царину чи не найрезонанснішого мислителя XIX століття і, як слушно доводить Тарас Лютий, насправді нашого неодмінного сучасника. Звісно, як ніцшезнавець, пан Лютий не міг уникнути спокуси писати колоритною ніцшевською мовою метафор і аналогій, і за це читач буде йому вдячний.

Структурно книжка складається з трьох частин: «Філософія як аутопоезис» (розлогий життепис Ніцше), «Філософський канон» (як зрозуміло з самої назви, у цій частині розкрито складну генезу творчості філософа) та «Ніцшеанство» (особливості рецепції та критики теоретичного спадку Ніцше протягом більш як століття).

У першій частині розвідка Тараса Лютого приготувала для читача, навіть обізнаного, чимало цікавих несподіванок. Як відомо, знання життєвого

шляху того чи того творця текстів дає важливі ключі для проникнення в основи його творчої майстерні. Недарма Ніцшева біографія у вказаному дослідженні охоплює заледве не половину всієї книги. Зокрема, ми дізнаємося низку подробиць про молодого генія, чия слава завдячує не в останню чергу його інтелектуальній провокативності та ідейному новаторству. Що казати, якщо Ніцше, учорашний студент, у свої двадцять п'ять отримав запрошення до Базеля викладати грецьку філологію і звання доктора наук без захисту дисертації, лише на основі кількох попередніх статей (!). Ми дізнаємося, що він був не лише засновником специфічної метафізики, не лише поетом, а й композитором, який подарував світові 73 музичні твори і 17 пісень (с. 71). Ніцше просто заприятлювався з видатними діячами сучасної для нього Європи: чи не з порогу він стає близьким приятелем Вагнера, під час подорожі потягом з Німеччини до Швейцарії молодий професор знайомиться з відомим революціонером Мадзіні (який, щоправда, мандрує під іменем такого собі містера Брауна), а ментальну хворобу успадкує від батька, протестантського пастора. Останній факт, до речі, заслуговує на пильну увагу всіх критиків ніцшеанства, котрі, неначе за змовою, вбачають у творчості Ніцше прояв психічної патології.

Попри те, що стосунок недугу й творення насправді є темою неоднозначною навіть серед науковців, хоча й потверджує прозоріння апологетів психоаналізу, справа виявляється не такою вже й простою. Адже стаючи на позицію каузалізму тлумачення, ми ризикуємо двічі потрапити у глухий кут. По-перше, стверджуючи, що хвороба підпорядковує собі виробництво ідей, що дозрівають на етапі її загострення, нам доведеться визнати презумпцію невинуватости носія хвороби, ба навіть своєрідне відлуння вічного Логосу, який промовляє через творця (поета, філософа, вченого), адже ці глибинні інсайти задешево не даються; зрештою, якщо хвороба є хронічною, її пануванню майже неможливо покласти край. По-друге, якщо недугу успадковано, тоді боротьба з нею за допомогою раціоналізації стає різновидом терапії, якій хвороба змушена поступитися своєю величчю. Інакше кажучи, безапеляційне твердження рабства духу щодо всевладдя фізіології має передбачати заперечення будь-якого значення кінцевого творчого продукту, а такий шлях взагалі дискредитує культурні традиції. Цього другого підходу дотримується й пан Лютий, додаючи, що навіть психічна слабкість пізнього Ніцше неістотно позначилася на його філософській рефлексії (не спотворила!). Зрештою, кожен охочий, зазирнувши до будь-якого видання творів мислителя, зможе переконатися у справедливості такого припущення. У книзі Тараса Лютого є чимало історико-філософських відкриттів, приміром, спростування легенди про польське походження родини Ніцше (с. 75). Ретельність опису Автором Ніцше-людини вражає. Подолавши перші чотириста сторінок книжки, можна сміливо стверджувати, що ви знаєте про «старого Фріца» майже все: що він читав, де любив відпочивати, в які сезони року переживав загострення своїх хвороб, з ким листувався, а кого уникав, зрештою, чого бажав на обід. Зокрема, дізнаємося, молодий Ніцше став ве-

гетаріянцем під впливом свого кумира Вагнера, а той зважився відмовитися від м'ясних страв з тієї ж причини, що й потім Гітлер, – в запалі свого антисемітизму і ненависти до юдейського кашругу.

Друга частина дослідження має на меті простежити внутрішній зв'язок поглядів Ніцше, їхню еволюцію. Як і в біографічних розділах, Лютий до ладу дбає про відтворення контексту написання робіт Ніцше, збираючи відомості про те, як формувався канон ніцшеанства. Загалом увага до *контексту*, вміння працювати з ним на різних рівнях (історичному, концептуальному, епістолярному) є найсильнішою стороною рецензованого видання. Реконструкція етапів філософського становлення німецького мислителя несподівано виявляє в ньому т. зв. матеріалістичний або «позитивістський поворот» (у часовому проміжку від появи «Людського, надміру людського» до «Так казав Заратустра», себто між 1878 та 1882 роками). Ідеться про антиметафізичне застосування тогочасного методу Ніцше, який Лютий зараховує до герменевтики (с. 514). Сутність цього наступу полягала в тому, що «Ніцше не копіює позитивізм, а запитує так, щоби мати можливість *інтерпретувати* непорушні основи науки. А саме – повсякчас ставить запитання: в який спосіб належить проводити раціональну критику метафізичних переконань?» (Там само). Відповідно ментального суб'єкта він (а) зображує як комплекс відчуттів (скерований насамперед волінням), який (б) детермінований історично. Відтак апеляція до становлення і (в) відмова від абсолютних істин спонукає мислителя до заперечення подвоєння світу, а разом і дуалістичних конструкцій, зведених попередніми європейськими метафізиками. Використання понять на кшталт «хімія понять і відчуттів» або ж «відчуття життя» мають (на думку Автора) переконати нас у тому, що елементи позитивізму, справді модної на той час течії, небезпідставно позначилися і на мисленні Ніцше. А втім, Лютий не виявляє в цьому питанні однозначності: так, він стверджує, що «Ніцше далекий від того, щоб обстоювати елімінацію метафізики. Він упевнений, що її годі скасувати...», і «без неї можна було б потрапити в іншу крайність – вважати, що немає взагалі нічого тривкого» (с. 519–20). Та, як видається, ця невизначеність є відображенням хитань самого філософа між, грубо кажучи, детермінізмом і шаленою ходою свободи. Плекання всесилля розуму є *надто* людською властивістю, спрямованою проти перспективи самої культури, а отже, і науки, межі якої «стихийний» позитивіст Ніцше ладен увесь час звужувати. Тарас Лютий у тезах цього етапу Ніцшевого мислення вбачає передусім інтелектуальну провокацію (с. 528) та критику системності як побічного продукту європейської метафізики (с. 535), що працює в режимі нищення власних основ. Зауважмо, що Автор майстерно добирає фрагменти з Ніцшевого спадку, показуючи як (у широкому розумінні) антираціоналізм філософа врешті акумулюється в семантичній розмаїтості мови.

Справді, для того, щоби збагнути чому німецький мислитель боровся з сучасною йому філософією, залучаючи суто поетичний словник, недостатньо вказівки на його філологічний background. Тож значну увагу Автор «Са-

моперевершення» приділяє проблемам впливів на Ніцше, які постають як нерівномірні та несподівані. Відзначимо, що в такому разі особливо вдалими (на мій погляд) моментами реконструкції є аналіз впливу Макса Штирнера (с. 135–38) та Ральфа Емерсона (с. 282–85). Лютий твердо переконаний у тому, що американський мораліст став для німецького бунтаря таким собі «духовним натхненником», масштаб і значення якого можна порівняти лише із Шопенгаверовими. Зокрема, на думку Тараса Лютого, славнозвісні концепти *волі до влади* та *amor fati* є перетвореними формами Емерсонової «влади долі» над людиною. (Однак пан Лютий чомусь перекладає його термін *self-reliance* як «довіра до себе», а не як, скажімо, «впевненість у собі», хоча перший варіант перекладу явно послаблює запропоновану гіпотезу.) З другого боку, пожиттева й виразна теоретична залежність від аболіціоніста Емерсона не дуже вписується у захист Ніцше жорсткого й виразно політичного елітаризму та відповідно антидемократизму. Свідченням цього є лише дві з безлічі подібних цитат: 1) «...якщо насправду було б істинним те, що греки загинули від рабства, то ще певнішим – те, що ми загинемо від нестачі рабства» (с. 187–88) або 2) «усі люди поділяються, як у всі часи, так і нині, на рабів і вільних, і той, у кого дві третини дня не належать йому, той є рабом, ким би він не був: політиком, купцем, чиновником, ученим...» (с. 538–39).

Що ж стосується Штирнера, то в цьому разі, попри разючу подібність ідей між ними, український дослідник не абсолютизує її, а радше тяжіє до висновку про самостійне становлення Ніцшевого волюнтаризму («його спосіб мислення винахідливіший»), враховуючи, зокрема, той факт, що великий поборник «переоцінки всіх цінностей» часто виявлявся залежним не так від текстів, як від їхніх переповідачів, що були ладні мимохіть спотворювати ідеї цих текстів. Згадаймо про те, що навіть Арістотеля та Декарта Ніцше не читав у першоджерелах (невеликий гріх з огляду на схожий досвід того ж таки Вітгенштайна).

Місце кантіянської традиції в інтелектуальній генезі Ніцше Автор проблиє особливо детально. Критик «рабської моралі» Канта довідався про неї з конспективного викладу А. Ланге та О. Лібмана, а першої «Критики» взагалі не брав до рук (він цілком задовільнявся «Критикою сили судження» і переглядом «Історії новочасної філософії» Куно Фішера). У цьому, напевно, полягає пояснення водночас кантівських джерел ранньої Ніцшевої думки та її антикантіянського спрямування в пізній період: з критичним ідеалізмом, як і з іншими теоріями, Ніцше поведився немов з мозаїкою, котру викладав не за її внутрішньою логікою, а за кінцевою доцільністю.

Так, Ніцше був людиною особливої проби: писав книги «для всіх і ні для кого», і водночас його насправду охоплював подив з приводу нерозпроданих накладів його книжок, зрештою, радив читачам не читати його творів узагалі й розсилав пізні опуси лише давнім друзям. Ніцше погано знався на філософському каноні, який піддав нищівній критиці, поставивши хрест на багатьох прозоріннях попередників, при цьому гостро вловив дух доби і цілком справедливо вважав себе геніальним умом. А ще Ніцше знав велику істину

– він поховає стару філософську культуру назавжди. Складно не погодитися з Автором щодо визнання Ніцше ідеалістичним революціонером (с. 735), автором проекту нової Європи, що має перевершити свій культурний баласт на шляху до єдиної всесвітньої культури (с. 540).

Третя частина рецензованої книжки представлена двома тематичними рубриками – одна з них розглядає (на жаль, доволі поспіхом) рецепцію ніцшеанства, тоді як друга є розлогим словником головних понять Ніцшевої філософії. Побіжно зазначу, що в першій з указаних рубрик особливий інтерес викликає огляд східноєвропейських підходів до явища ніцшеанства, зокрема й наявних в Україні. Досить екзотично проступає значущість постаті Ніцше в підрозділі, присвяченому його сприйняттю в Китаї та Японії (там Ніцше починає здобувати визнання, як і повсюди, вже з 1890-х років, тобто фактично прижиттєво).

Словник є, без перебільшень, тим компонентом праці пана Лютого, який для українського дослідника прислужиться зонайбільше, адже досвід подібних упорядкувань, хай навіть і з ризиком певної схематизації (його не міг би уникнути, імовірно, ніхто), в наших академічних колах досі геть відсутній. Візьмімо, наприклад, поняття вічного повернення (*ewige Wiederkunft*). З нього можна увійти до метафізики Ніцше і можна в ній загинути, вибудувати проект критики моралі й повернутися до моралізму Емерсона. Проте без цього концепту годі й намагатися збагнути первинний (в нелінійному розумінні) задум Ніцше-новатора. Недарма Автор називає його «найзагадковішим поняттям філософії Ніцше» (с. 855).

Загалом, попри рівномірність викладу й багатошаровість проблематики, з якою має справу Автор, у книзі трапляються незначні огріхи. Наприклад, кажучи про місце Ніцше в екзистенційній філософії Сартра, Автор чомусь подає фразу «Пекло – це інші» як уривок з його *opus magnum* (с. 794), хоча цей вислів уживаний у драматургічному творі «За зачиненими дверима» (щоправда, того ж таки 1943 року появи). Так само несподівано в назві п'єси Бернарда Шоу «надзвичайна людина» (не сказати б, надлюдина) з'являється слово «супермен» (с. 802)! (Ідеться про *Man and Superman*, 1903). Навіть якщо врахувати, що у стосунку до ніцшеанства в англomовному світі більш усталено вжиток іменника *overman*, навряд чи доцільно робити британського драматурга одним із винахідників кіносупермена. Крім того, назву Бісмаркового Закону проти соціалістів (*Sozialistengesetz*), який викликав у Ніцше захоплення, Автор подає в перекладі як «соціалістичне право» (с. 898). Проте, чи існувало вже 1878 року подібне неінституалізоване «право», нам не відомо. Як не дивно, вказану заборону саме під титулом *закону* Тарас Лютий згадує в наступному реченні. Це, здавалося б, дрібниці, утім, вони трохи спотворюють враження від загальної панорами розвідки. Зважити тут можна бодай на грандіозність витвору Автора й усі зумовлені цим наслідки.

Деякі пасажи цілісної дослідницької конструкції у пана Лютого, на жаль, залишаються нерозглянутими або навіть пропущеними. Наприклад, у ча-

стині, що описує знайомство американської публіки з Ніцшевим доробком, читаємо, що «в нинішній Америці Ніцше прийнято до філософського канону» вже не літераторами, а філософами (с. 808). Ця теза спричинить резонне запитання про підстави й обставини такого схвалення у країні, де традиційно (як, до речі, і в Європі) Ніцше закидали провісництво фашизму. Однак відповіді ми не знаходимо. Те ж саме трапляється під час опису в Лютого історії рецепції Ніцше в інших країнах; ця історія радше нагадує реферативну комплектацію за іменним принципом, натомість системности в поясненні визнання філософії Ніцше після 1945 року тут очевидно бракує. З другого боку, теза про те, що «в багатьох країнах, навіть у Німеччині, цього визнання не відбулося» (Там само) трохи спантеличує, адже на думку одразу спадають щонайменше імена Гайдеггера, Фрідріха Юнгера та Фінка, зовсім не маргінальні на батьківщині великого німця.

Праці Тараса Лютого не позичати об'єктивності, що є строгою вимогою якісної наукової студії, формою витонченої поваги до читача. «Самоперевершення», безперечно, вийшло з-під пера здібного історика філософії, ніцшезнавця. Зрештою, у книзі є все, пов'язане з Ніцше, однак, здається, бракує того «духу Ніцше», який, не питаючись на те вашої згоди, ошелешує наповал після найпершого прочитання будь-якого з його творів, бракує того вибухового ефекту, під дією якого справжній поціновувач ідей визначного німця так і не отямиться, неминуче занাপастившись його метафізичними прозріннями, щоби назавжди змінивши свою візію світу.